

Gáldokritihkalaš ja dutkanetihkalaš gažaldagat sámegielaideid báikenammadutkamis

TAARNA VALTONEN

Lectio praecursoria

Oulu universitehtas 29.3.2014

Valtonen, Taarna 2014: *Kulttuurista onomastiikkaa. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö-enemmistösuhteiden kuvastajina*. Publications of the Giellagas institute 15-e. Oulu: Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto. <http://www oulu.fi/sites/default/files/content/Giellagas_Valtonen_Kulttuurista_onomastiikkaa.pdf>

Dutkis lea ovddasvástádus buvttadit deaivása doalli dieđu rehálaš vugiiguin. Dasa lassin dutkis leat goit morálalaš ja etihkalaš geatnegasvuodát maiddáid dutkojuvvon dahje dutkanmateriála buvttadan olbmuid hárrái. Dieđa ii eale iežas sierra, giddejuvvon máilmmis: dutkamuš mii guoská olbmuide váikkuha álo maiddáid dutkojuvvon jovkui ja sin boahhteáigái. Váikkuhusat sáhttet leat positiivvalaččat, muhto maiddáid negatiivvalaččat. Dutki ferte váldit ovddasvástádusa dänge bealis. Dat

sáhtta dovdot lossa ovddasvástádussan ovttaskas dutkáid, muhto nu dat fertege leat. Gažaldat ii leat namalassii dađi uhcit áššis go olmmošvuoigatvuodain, namalassii juohke olbmo vuoigatvuodas oažžut vuoiggalaš ja gudnejahtti meannudeami, maiddáid dalle go olmmoš lea dutkančuozáhahkan. Ášši dehálašvuohta boahťa erenoamáš čielgasit ovdan ovdamearkka dihtii sámiiid ja eará uhcitlogu álbmogiid oktavuodas, dan dihtii go sin giela ja kultuvrra leat guhká hálbbašan ja atnán ávkin dahje eksotiseren ja stereotypiseren.

Dán sáhkavuorus guorahalan sámegielaideid báikenamaid dutkama gáldokritihkalaš ja dutkanetihkalaš vuolgasajiid, ja buvttán ovdan iežan oainnuid dán fáttás. Suokkardalan maiddáid manne lea dehálaš váldit vuhtii dákkár áššiid maiddáid gielladutkansuorggis ja makkár oktavuodain čuolmmat bohtet ovdan.

Álggahan gáldokritihkkii guoski áššiiguin. Gažaldahkii manne lea dehálaš váldit vuhtii gáldokritihkalaš čuolmmaid báikenammadutkamis, leat guokte vástádusa. Vuosttažettiin juoh-

ke dutká guoská diehtaga vuodđogáibáduš geavahit rehálaš dutkanvugiid, ja gáldokritihkka gullá álo rehálaš ja buori dieđalaš dutkamii. Nuppádassii, dutkis lea ovddasvástáduš iežas dutkamušaid čuovvumušain: váilevaš ja/dahje boasttu dutkanbohtosat váikkuhit dutkojuvvon servošii. Vaikko manjá čájehuvvošii, ahte ovddit bohtosat eai doala deaivása, de leat dat juo sáhttán oazžut áigái olu vahága ja váikkuhan buot vearrámuš dáhpuhusas muhtun servoša stáhtusii stuorraservodagas. Nu dáhpuhuvai ovdamearkka dihtii dalle, go guokte dáža professora Gustav Storm ja Yngvar Nielsen jagis 1889 buvttiiga ovdan oainnu, ahte máttimuš máttasámit leat fárren iežaset dálá ássanguovlluide easka 1800-logu áigge. Dát oaidnu, mii lei álgu rájes politihkalaččat báidnojuvvon ja vuodđuduvai sosiáladarwinisttalaš jurddašuvuohká, lea eallán guhká ja geavahuvvon vel dieđalaš dutkamušaid ákkastallamisge ain 1980-logus. Dát oaidnu lea eallán nappo čuođi jagi, vaikko čájehuvvui juo oalle árrat, ahte dat lea eahpitkeahhtá boastut. Seammás dat lea váikkuhan stuorraservodaga oainnuide máttasápmelaččaid ja sin vuoigatvuodaid ektui. (Bergsland 1975: 330–332; 1977: 3; Løov 2004: 92; Nielsen 1891.)

Sámegielaide ja sámii kultuvrraid dutkan leat nu uhca dutkansuorggit, ahte ii leat vejolaš luohhtit nu gohčoduvvon diehtaga iešdivodeaddji

lundui. Dainna doahpagiinhan oaivilduvvo, ahte čuovvovaš dutkamušat duvdet eret boarrásut dutkamušaid boasttudulkomiid. Muhto go dutkamušat almmustuvvet hárve, de dákkár diehtaga lunddolaš proseassat eai doaimma nugo stuorit surggiin ja danin maiddá dutkanbohtosat, mat eai soaitte leat doallevaččat, sáhttet báhcit eallit guhkes áigái. Seamma sivva orru dagahan maiddá dan, ahte mánggat sáme kultuvrii guoski ártegis pseudo-dutkanbohtosat, stereotipiijat ja árbejuvvon «duohtavuodát» bissot eallin jagis jahká. Dan dihtii leage erenoamáš dehálaš muitit, ahte sáme gielaide ja -kultuvrraid dutkit fertejit leat vel dárkilabbot gáldokritihkain go mángga eará suorggi dutkit: mii fertet leat sihkkarat go cealkit albmosit juoidá iežamet dutkanbohtosiin. Bohtosiid, mat vuodđuduvvet eahpesihkkaris árvalusaide, lea buoremus doallat iežas ja kánske uhca kollegajovkkoža diehtun. Dát guoská maiddá gielladiehtagii ja erenoamážit báikenamma dutkamii, danin go báikenamain lea čavga čanus eatnamiid geavaheapmái, ja eanangeavahanrievttit leat buot sápmelaš servošiid árbevirolaš ealáhusaid eallineaktu. Gii mis háliida leat duopmostuolus duođašteamen eanangeavaheami historjjás ja seammás mearrideamen man nu servoša boahhteáiggit, juos dieđut vuodđuduvvet sahtedohko bohtosiidda?

Sámegielaide ja erenoamážit sámegielaide báikenamaid dutkamii váikkuhit mánggat gáldokritikkalaš váigatvuodát, mat šaddet dieđasuorggi uhccivuodas. Váigatvuodaiguin deaivida dalán teorehtalaš ja metodikkalaš válljemiid oktavuodas. Stuoramus váigatvuodát šaddet das go sámegielaide báikenamaid dutkamii eai rievtti mielde gávdno metodikkka ja teorehtalaš lahkonanvuogit, muhto leat heivehan váldogielaide dutkamii hutkojuvvon vuogiid. Váldogielaide nammavuogádagat leat goit dávjá šaddan ja gárggiidan áibbas earálágan konteavsttas: daid vuodđun lea eanandoallokultuvra, go fas sámít leat guhká eallán bivddus ja eará luondduealáhusain ja boazodoalus. Iešguđetlágan ealáhusaid dihtii lea maiddá oktavuodta eatnamiiguin leamaš iešguđetlágan. Dat váikkuha nammaaddimii ja namaid geavaheapmái. Dan dihtii ferte álo eahpidit váldokultuvrrain hutkojuvvon metodaidda ja teoriijaid gelbbolašvuoda sámii konteavsttas ja geavahit daid kritikkalaš mielain. In eahpit, ahte daid vehkiin liikká oččošedje man nu lágan bohtosiid. Ii leat goit ollenge sihkkar govviditgo dát bohtosat daid áššiidda, maid leat jurddašan dutkat dahje leatgo dutkanmetodaidda vuolggasadjin leahkki gažaldagat oppanassiige heivvolaččat sámii servošiidda dutkamii. Maiddá metodaidda ja teoriijaid duohkin leat kultuvrii čadnojuvvon jurddašanmáldet.

Uhca sámeservošiidda báikenamaid dutkamis leat maiddá mánggat dutkanmateriálii guoski gáldokritikkalaš čuolmmat. Okta dábbalaččamusain lea váilevaš materiála: stuorra oassi sámii nammaárbbis lea vurkekeahhtá. Dasa lassin dieđut leat bieđgguid ovdamearkka dihtii arkiivvain, girjjiin ja kárttain. Dán rádjái čohkkejuvvon materiála sáhtá leat váilevaš maiddá báikenamaid čoaččinnvuogiid dihtii: vel golbma-njealljelogi jagi dás ovdal atne eanaš báikenammadutkit buot dehálaččamusain čoaččit dakkár namaidda, mat muitalit buoremusat báikenamaid giellahistorjiidda. Sin mielas galgege vuoruhit čoaččit stuorra báikkiidda namaidda, makrotoponymaidda, maid árvoštalle boares namman. Dalle vajálduhtte dávjá nuorran adnojuvvon, uhca báikkážiidda namaidda, mikrotoponymaidda árvvu. Easkka 1990-logu rájes go sosioonomastikkka leavvagodii Davviriikkaide, leat albma láhkai dutkagoahhtán maiddá daid. Dasa lassin ovddit sohkačuolvvaid čoaččit eai beroštan namaidda konteakstadieđuin, eai giellalaš eaige kultuvrralaš konteavsttas, maid fas dálá dutkanárbevierru atná oalle dehálažžan. Dát máinnašuvvon váigatvuodát gusket erenoamážit sámegielaide, muhto seammalágan tendanssat leat vuhttomis ain juo suoma- ja ruođagiella báikenammadutkamis. (Ainiala 2001: 130; Ainiala ja earát 2008: 70,

75-77; Ainiala & Pitkänen 2002: 232, 236-237.)

Erenoamážit sámegielaide báikenamaide guoská okta gáldokritihkalaš fuomášupmi: sámít ieža eai álo leat leamaš fárus ovdamearkka dihtii kárttaid ráhkadanproseassain dahje sin addin dieđuid leat heivehan iešguđegelágan áiggiid giellapolitihka mielde. Ovdamearkka dihtii máttasámeguovlluin, gos ásse maiddái olu skandinávalaš gielaide hállit, geavahedje dušše báikkálaš skandinávalaš veahkkebargiid ja nammaáššedovdiid gitta 1980-lohkui. Dan rádjái stuorra oassi máttasápmelaš báikenammaárbbis lei vajálduvvan. Anáris fasttain stuorimus guovddášbáikkiid namaid jorgaledje dahje heivehedje suomagillii vuosttas topografálaš kárttain, maid ráhkadedje 1900-logu álggus. Dát váikkuhii namaid seailumii. Boaitto-beale sámeguovlluin lea leamaš dábálaš, ahte informántan välljejedje dávjá dušše ovttaskas olbmuid, dábálaččat moadde almmáiolbmo juohke servošis. Dat máksá, ahte arkiivvas lea dušše sin oaidnu dan guovllu namain. Go diehtit, ahte ovttaskas olbmuid nammareviira ovttá servoša siste sáhtta varieret viehka olu, lea čielggas, ahte oassi nammaárbevierus lea báhcán vurkekeahhtá. Mis leat hui uhccán dieđut ovdamearkka dihtii mikrobáikenamain, mat laktásit nissoniid bargguide.

Mo dasto lea vejolaš vástidit dáidda gáldokritihkalaš hástalusaid? Dasa leat mánga vástádusa, muhto dehálamos vuodđojurdagat leat, ahte dutkangažaldagat ja dutkojuvvon materiála fertejit heivet oktii ja ahte dutkanbohtosiid ferte dulkot dušše dutkojuvvon konteavstta govvideadjin. Lea goit bággu dohkkehit dan duohtaášši, ahte humanisttalaš dieđasuorggi dutkanbohtosat lávejit leat álo man nu veardde eahpesihkkarat. Go dutket olbmuid ja sin eallimii gulli fenomenaid, lea álo gažaldat dulkomis. Muhto dieđalaš dulkomis leat rájit, mat láidejit buot sihkkaramos jáhkehahtti dulkomii ja nugo ovdal juo máinnašin, de sámegielaide ja sámi kultuvrra dutkkadettiin rájit galget leat vel čavgadabbot go mángggain eará surggiin. Juos materiála lea uhcci ja/dahje váilevaš, dat ii automáhtalaččat mearkkaš, ahte dan ii sáhtáše geavahit, muhto dat ráddje dan, makkár gažaldagaide dan vehkiin lea vejolaš vástidit dahje man luohtehahtti bohtosiid dan vehkiin lea vejolaš oazžut. Dasa lassin uhca báikkálaš materiála mielddisbuktá uhca báikkálaš bohtosiid, mat eai leat dohkálaččat viiddit konteavsttaid dulkomis. Viidditge konteavsttaid lea gal vejolaš dulkot, juos geavaha materiálan mánggaid dutkamusaide, mat leat dahkkon systemáhtalaččat ovttalágan vugiin.

Uhca materiála dutkanbohtosiid sihkkarvuoda sáhtta maiddá lasihit nu ahte dahká mánggaid iešgudegelágan analiissaid seamma materiálain: juos daid bohtosat čujuhit seamma guvlui, de dat lasiha dulkoma jáhkehahtivuoda. Maiddá buorre gielalaš ja kultuvrralaš konteavstta dovdamuš lea vealtameahttun gaskoapmi, go háliidit lasihit dutkanbohtosiid luohtehahtivuoda. Dalle ii leat goit doarvái lohkalit moadde dehálamos girjji, juos dakkárat leat oppa čállonge dutkojuvvon servoša birra. Dutki fertege vuodjut konteavstta čielggadeapmái dieđalaš girjjálašvuoda lassin ovdamearkka dihtii čállon ja báddejuvvon arkiivamateriálaid, muitalusgirjjiid ja jearahallamiid vehkiin.

Nugo álggus máinnašin, dutkis leat geatnegasvuodát maiddá dutkojuvvon olbmuid hárrái. Mu mielas dutkit galggašedje eanet jurddašit maiddá dan, mii lea sin dutkamuša mearkkašupmi dutkojuvvon servošii. Oka gáldokritikkii guoski gažaldat lea, dutkatgo mii dakkár áššiid, maid servošat háliidivčče dutkojuvvot. Dáinna in dárkkut dan, ahte dutkojuvvon servošiid oaidnu das, maid galggašii dutkat, lea áidna dehálaš vuolggasadji. Dieđa ferte leat friija ja dutkangažaldagat galget bohciidit maiddá diehtaga dárbbuin. Dat lea dehálaš dan dihtii, ahte dábálaš olbmuide sáhtta leat váigat áddet dieđalaš jurddašvuogi ja dan vuodul bohciidan gažaldagaid. Nubbi

čielga rádji lea gávdnamis dalle, juos servošiid evttohan dutkanfáttát leat dakkárat, ahte dat rihkošedje diehtaga rehálašvuoda gáibádusaid. Mu mielas sáhtáši goit áibbas bures jurddašit juohke dutkamuša oktavuodas, ahte livččiigo vejolaš välljet dahje muddet dutkanfáttá nu, ahte seammás servoša sávaldagat šattašedje duohtan, juos dat eai daga dutkamuša mearkkašahtti funibun diehtaga oainnus.

Ovdamearkka dihtii Davvi-Amerihkás lea áibbas dábálaš, ahte muhtun álgoálbmotsearvuš dinggo olggobeale ámmátdutkis dutkamuša man nu sidjiide dehálaš fáttás dahje ovdamearkka dihtii materiála giella-ealáskahttimii. Dáppe Davviriekkain servošat eai leat goit seamma čielgasit organiserejuvvon go Davvi-Amerihká álgoálbmotservošat dávjá leat. Dáppe leage dábáluš, ahte dakkár prošeavttain barget servošis šaddan dahje muđuid singuin bargan olbmot, geat dovdet joavkku dárbbuid ja leat välljen dutkat servošii dehálaš gažaldagaid. Muhtun bures organiserejuvvon joavkkut, ovdamearkka dihtii máttasameguovlluid siiddat ja *Anârâškielâ servi* Suomas, leat lihkostuvvan movttiidahttit maiddá olggobeale dutkiid sin prošeavttaide. Muhto sáhtášiigo jurddašit, ahte universitehtain ja allaskuvllain dahje eará politihkalaččat sorjjasmeahttun organisašuvnnain livčče dakkár oktavuodaolbmot, geaidda livčči vejolaš

evttohit dutkanfáttáid? Sin bargun livččii dasto diedihit daid birra ovddos guovlluid dutkiide, geain sáhtášii leat beroštupmi daid dutkamii. Ruhtadangažaldat bázášii dákkár čovdosis vel goit rabasin, dutkiid dahje servošiid ovddasvástádussan.

Gáldut

- Ainiala, Terhi 2001: Nimistöntutkimus ja lähdekritiikki. - *Virittäjä* 1/2001: 129-132.
- Ainiala, Terhi & Pitkänen, Ritva Liisa 2002: Paikannimistöntutkimuksen valinnat: etymologioista sosioonomastiikkaan. - *Virittäjä* 2/2002: 231-240.
- Ainiala, Terhi & Saarelma, Minna & Sjöblom, Paula 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bergsland, Knut 1975: Utredning for Skattefjällsmålet om de sydlige sameområdets historie til omkring 1751. Fyra utlåtanden i hovrätten i Skattefjällsmålet. - *Samernas vita bok* III: 1-2. Stockholm: Svenska samernas riksförbund. 1-526.
- Bergsland, Knut 1977: Saamen kieli ja naapurikielet. - *Virittäjä* 1/1977: 1-11.
- Løø, Anders 2004: Sørsamene på 1700- og 1800-tallet. - Jurij Kusmenko (doaimm.), *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact*. Schriften zur Kulturwissenschaft Band 55. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 89-97.
- Nielsen, Yngvar 1891: Lappernes fremrykning mod syd i Thronhjems stift og Hedemarkens amt. - *Det norske geografiske selskabs aarbog* 1 (1889/1890). Kristiania: Det norske geografiske selskab. 19-39.

TAARNA VALTONEN
 taarna.valtonen@gmail.com